

מעשה — שמירת הפנים

כבר ביררנו כמה פעמים שעבודתו הפנימית של האדם היא עיקר תכליתו, כאמרם רז"ל: „הקב"ה ליבא בעי" (סנהדרין ק"ו:). ואם כן, עלינו לברר מה ערכם ותפקידם של המעשים, שנצטוונו להרבות בהם ולדקדק בפרטיהם ובפרטי פרטיהם. את ערכם של המעשים החיצוניים — „מצוות האברים", כפי שמכנה אותם בעל „חובת הלבבות", בניגוד ל„מצוות הלב" — נוכל להבין בשלשה אופנים יסודיים.

מעשים מעוררים את הפנים

אנו לומדים בספר „מסילת ישרים" את הכלל החשוב שהמעשים החיצוניים מעוררים את הפנימיות:

„כי התנועה החיצונית מעוררת הפנימית, ובודאי שיותר מסורה בידו היא החיצונית מהפנימית. אך אם ישתמש ממה שבידו, יקנה גם מה שאינו בידו בהמשך. כי (הזריזות במעשים החיצוניים) תוליד בו השמחה הפנימית והחפץ והחמדה, מכח מה שהוא מתלהט בתנועתו ברצון". (סוף פרק ז').

וכן ביאר בעל „ספר החינוך" בכמה מקומות, ש„האדם נפעל כפי פעולותיו, ולבו וכל מחשבותיו תמיד אחר מעשיו שהוא עוסק בהם" (מצוה ט"ז). אף מעשים הנעשים בלי כוונה פנימית, אם אנו מתמידים בהם, ומדקדקים ומתאמצים בקיומם, יפעלו על לבותינו, ולבסוף יחדרו אל תוך פנימיותנו.

מעשים קובעים

ועוד מצינו שסגולתם של מעשים חיצוניים היא לקבוע בלב את ההכרה וההתעוררות הרוחנית שהאדם חש אותן. כי אם לא יקבע אותן מיד במעשה, עלולות הן להשאר רגשי סרק. ולא עוד, אלא שקיימת סכנה שתוספת החכמה וההכרה גם תזיק לו, אם לא שירבה במעשים כנגדה כדי לקבעה בלבו. כאמרם רז"ל על מי שחכמתו מרובה ממעשיו: „הרוח באה והגפכתו על פניו" (אבות פ"ג).

אמר בישיבת פוניבז', עש"ק שמות תשי"א.

דבר זה מבואר בספר „פרי הארץ“ (פרשת נשא) :

„... לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה, מה שאין כן כשירבה המדרש והחכמה לדעת, ולא המעשה, תהיה חכמתו מרובה ממעשיו. ולא די שלא יתקן, אלא אדרבא, והופכתו על פניו, כנזכר; וכמאמר: כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו...; אפילו אם ירבה לדעת תוכחות ומוסר חכמה ודעת איך להנצל מאותה תאוה, ולא ירבה במצוות אותו אבר המיוחד לאותה תאוה, גם כן מזיק יותר. והוא מאמר... למה נסמכה פרשת סוטה לפרשת נזיר, שכל הרואה סוטה בקלקולה יזיר עצמו מן היין, מה שאין כן אם אינו רואה סוטה בקלקולה ואינו [ואין לו] חכמה לדעת להווסר כל כך, אינו צריך להזיר עצמו מן היין. ולכאורה הוא להיפך — אדרבא, כי בראותו נווסרו כל הנשים, ואינו צריך להזיר? והוא דברינו הנ"ל, כי בראיתו הוא נוזר, ומבין יותר באמת שלא לעשותו... ומאז צריך שמור יותר ויותר, כי אין לו עדיין מעשה להגן עליו שלא תתהפך הידיעה על פניו. והענין הוא, שהתורה נמשלה למים, שמשתנים בצורת הכלי שהם בתוכה, אם מרובעת, אם עגולה, כן התורה והחכמה משתנים באדם, אם טוב ואם רע, במדותיו“.

הננו לומדים מדבריו את ההכרח הגדול לריבוי מעשים טובים, כי בלתם למוד המוסר, וגם למוד התורה, מסוכנים הם, כמאמר רז"ל: „זכה (פירוש: זיכך את עצמו במעשים) נעשית לו סם חיים, לא זכה נעשית לו סם מיתה“ (יומא ע"ב:).

מעשים שומרים

עומקו של דבר הוא, שמעשים הם גם שמירה לפנימיות, כמו שרמזו בזוהר: „הקליפה (בחינת החיצוניות) שומר לפרי“ היינו, שאף שהמדרגה וההכרה נמצאות בשלמותן בפנימיות, עדיין יש להשתמש בסיוע של מעשים חיצוניים כדי לשמור על בהירות ההשגה בלב. דרך השכחה והזכירה של השכל ודרך השכחה והזכירה של הנפש דומות הן זו לזו. לשכל תקל זכירת הענין על ידי זכירת פרטים חיצוניים, ואפילו צדדיים שאין להם כל שייכות עצמית לתוכן הענין. איתא בקדושין (ע'): „דכיר מר מה אמר שמואל כי קאי חדא כרעא אגודא וחדא כרעא אמברא? אמר ליה: הכי אמר שמואל כל דאמר מדבית חשמונאי אנא עבדא הוא“. הרי דוגמא מחז"ל לשימוש בפרטים צדדיים, שיש להם רק קשר מקרי עם המימרא, כדי להזכיר את תוכן המימרא.

וכן הוא בנפשו; הכרות פנימיות שהשיג לבו של אדם עלולות להטשטש, ולכן עצה טובה היא לקשר אותן עם סימנים חיצוניים. בכגון זה אמרו רז"ל (ברכות ר'): „כל הקובע מקום לתפלתו אלקי אברהם בעזרר". כי על ידי קביעת המקום זוכר הוא רשמי כל התפלות שהתפלל במקום ההוא, ובכולם נעזר להעמיק את דרגת פנימיותה של תפלתו הנוכחית, וגם לשמור עליה מטשטוש רשמי הלב בעתיד.

מקומות תפלה של האבות

מצינו אצל האבות הקדושים שהשתמשו בדבר חיצוני, כגון מקום, להתעוררות לעבודה פנימית. אברהם אבינו ע"ה — ממנו לומדים עיקר ענין קביעת מקום לתפלה, כמו שהבאנו לעיל מגמרא (ברכות ר'): דכתיב „וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם" (יט, כז). יצחק אבינו ע"ה היה רגיל להשתמש, לשם התעלות רוחנית בתפלתו, בהתעוררות הבאה מרשמי המקום המקודש. עיין רמב"ן בפרשת חיי שרה על הפסוק „ויצחק בא מבוא באר לחי רואי" (כ"ד, ס"ב): „ויתכן... שהיה יצחק הולך תמיד אל המקום ההוא, כי הוא לו מקום תפלה בעבור הראות שם המלאך". וכן להלן (כ"ה, י"א) „וישב יצחק עם באר לחי רואי", עיין בתרגום יונתן שם: „ויתב יצחק סמך לבירא דאתגלי עלוי יקר חי וקיים דחמי ולא אתחמי". פירוש: שאהב את המקום ההוא מחמת ההתעוררות ששאב ממנו לזכירת חסדי ה' הגדולים על כל בריותיו שנתגלה גם להגר השפחה המצרית בברחה מפני שרה.

גם יעקב אבינו עשה השתדלות רבה להתפלל במקום שהיה מקודש בתפלת אבותיו. כשהלך לחרן עבר על יד הר המוריה מבלי להתפלל שם. „כי מטא לחרן, אמר: אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי, ולא התפללתי. כד יהיב דעתיה למיהדר קפצה ליה ארעא, מיד — ויפגע במקום" (חולין צ"א:).

אולם צריך עיון, מדוע בלכתו לחרן עבר שם בלי להתפלל ולא ניצל את קדושת המקום לשם עלייה, כמו שעשה אביו, ונזכר רק כשבא כבר לחרן? בודאי שאין כאן מקרה של שכחה, כי קבלה בידינו שכל דברי התורה, ובפרט מעשי האבות הקדושים המפורשים בתורה ובדברי הז"ל, באים ללמדנו דברים עיקריים.

החשיבות של התעוררות מבחוי

פשר הדבר הוא, שמדתו של יעקב היתה מדת האמת, לכן היתה שאיפתו שיזכה במדרגתו במדת הדין. כי מדרגה שאדם זוכה בה במדת הרחמים, על ידי סיועים רבים, אליבא דאמת אינה לגמרי שלו. לכן רצה יעקב למעט בסיועים וכלים חיצוניים. וכן אמר בתפלתו: „והיה ה' (מדת הרחמים) לי לאלקים (מדת הדין)“ . כלומר, מה שאחרים זוכים רק במדת הרחמים, אזכה בו אני במדת הדין. בהיותו בארץ ישראל, שהיא מסוגלת להשגת מדרגות פנימיות, עלתה בידו שאיפה זו, על כן לא פנה אל ההר המקודש להשיג שם התעוררות על ידי אמצעים חיצוניים.

אך בהגיעו לחרן, שהיא בחוץ לארץ, ששם ההשפעה הרוחנית אינה באה באופן ישיר כמו בארץ ישראל, אלא רק על ידי שרי המקום, בחינה של רוחניות המהולה בחיצוניות (שלא לשמה), ראה שלשם זכירת השגותיו הבהירות שבבחינת ארץ ישראל, נדרשים לו גם כלים חיצוניים. לכן החליט להתפלל על סיעתא דשמיא, וגם להתחזק על ידי רשמי תפלות אבותיו — שיא דרגתם בעבודתם, שהיה יכול לציירן בלבו בעומדו במקום הקדוש ההוא. ועל כן „יהיב דעתיה למיהדר“ — לא נתן תנומה לעיניו אף לרגע, אלא החליט לחזור מיד, כי הנקיטה באמצעים לשמירת ההכרות הפנימיות כה חשובה היא שקודמת לכל דבר.

ועל ידי שאיפתו להשיג אמצעים שיקבעו את הפנימיות, זכה שקפצה לו הארץ. כי כאשר עושה אדם את כל הגשמיות כולה רק כלי להשגת הזכרון הרוחני — לשמה, אז לא יתכן עוד כל עיכוב מצד ההגבלות החומריות. לכן זכה לסיועים נוספים להתעוררות פנימית למעלה מהטבע — לשקיעת השמש לפני זמנה. „כד צלי בעי למיהדר, אמר הקב"ה צדיק זה בא לבית מלוני ויפטר בלא לינה?! מיד בא השמש“ (חולין צ"א.). כי כאשר הצדיק בא למקום אך ורק למען עבודת ה', ואין לו קשר למקום הגשמי חוץ מבחינת היותו כלי לרוחניות, הרי זו היא בחינת האחזותו בעולמו של הקב"ה — „בית מלונו של הקב"ה“, שמכיר שכל הנמצא בו הריהו מוכן לאדם לצרכי עלייתו הרוחנית. וכשהוא בא בהכרה זו, ממילא מוסיף לו הקב"ה עוד כלים רבים. על ידי לינה זו במקום המקודש הזה זכה ל„והנה ה' נצב עליו“, ולהבטחת „הנה אנכי עמך ושמרתך“ — שמירת הדרגה הפנימית בטוהרתה. זו היתה לינתו הראשונה לאחר י"ד שנה, אחרי שלא שכב בהיותו בבית מדרשם של שם ועבר, ואחרי שעבר דרך רחוקה לחרן, ועדיין לא לן כלל; השינה שבלינה כזו היתה בה רק הרגשת ה' נצב עליו — שינה שהביאה לעלייה רוחנית נשגבת.

אנו בקטנותנו — עלינו להשתדל בכל עוז, בקל וחומר, שתהיה כל התענינותנו אך בלמוד התורה הקדושה, וגם את הענינים הגשמיים שאנו באים צמחם במגע, נקשור אותם אל למוד התורה ועבודת ה', וכשנביא אותם לידי יחס הדוק אל הרוחניות, יהפכו הם לשמירה חשובה על הערכים הרוחניים הפנימיים משכחת הנפש.

חינוך ומדרגה

רוב מעשי האדם מדותיו והנהגותיו הם פרי חנוכו. המושג „חינוך“ משמש כאן במובנו הרחב, וכולל כל מה שהאדם לומד מסביבתו וממגעו עם הבריות. האדם מסתגל לסביבתו, ומחקה גם בלי יודעין את אנשי סביבתו; הכל משפיע עליו בלי הפסק — רבותיו, חבריו, כל שאר הבריות שפוגש בהם בחייו היום יומיים, וכן הספרים שהוא קורא, וכל אשר הוא רואה תחת השמש.

אמנם אפשר לאדם, אם סביבתו טובה היא, לבוא בדרך זו לידי מעשים גדולים וגם לידי „צדקות“ מצויינת, ולפעמים אף עד כדי מסירת נפש. אבל מדרגה זאת, בהיותה מדרגה „מחונכת“, איננה משקפת את עצמותו האמיתית של האדם. מדרגתו האמיתית משתקפת באותם המעשים הנובעים מתוך עצם פנימיותו אשר שם הוא נלחם עם יצריו המיוחדים שלו, ולא באותם המעשים אשר הורגל בהם, או מחקה את האחרים ביודעין או בלא יודעין. עיקר גדול זה הבאנו מדברי הג"ר נתן צבי פינקל זצ"ל, הסבא מסלובודקא, (בכרך א' עמ' 115), אשר הקשה קושיא עצומה בענין לוט בן אחי אברהם. וכה אמר:

הנה חלקן של אברהם אבינו היה מדת החסד — „תתן... חסד לאברהם“ — וכל מי שזכה לראותו התעלה בחסד באופן יוצא מן הכלל, עד כדי מסירת נפש. מאלו היה לוט, אשר לפי דברי הזוהר, בתו היתה הנערה שמסרה נפשה לתת פרוסת לחם לעני, ונהרגה על ידי הסדומיים במיתה משונה ואכזרית. והנה אף אחר שראה לוט מיתה משונה כזאת, כשפגע באורחים בתוך העיר סדום, הפציר בהם מאד לסור אל ביתו (וכבר כתב הגר"א שכל מקום שנאמר „מאד“, המובן: למעלה מכל אפשרות ההשגה).